

Delprov LÄS 2005-04-09

VILKEN HISTORIA BYGGER VI PÅ?

Analysen av relationen mellan hur det byggda kulturarvet behandlas och den bakomliggande historiesynen ger en värdefull nyckel till förståelse både av historiska situationer och av vår tid. De tolkningsmöjligheter som öppnar sig gäller inte enbart en övergripande ideologisk nivå, utan även de konkreta gestaltningsfrågorna – med andra ord hur tillbyggnader, nyinredningar, funktionsanpassning och underhållsåtgärder ges form i en befintlig byggnad. Restaureringshistorien ger värdefulla insikter i den här frågan.

Restaureringshistorien måste inte enbart avläsas med utgångspunkt från principer eller debatter inom den egna disciplinen, den kan också betraktas som en gestaltning av ett förhållningssätt till historien i en vidare bemärkelse, som en historisk och arkitekturhistorisk praktik. När det gäller att förstå äldre tiders sätt att behandla sina byggnader är detta perspektiv mycket betydelsefullt. Det är nog omöjligt att förstå de förändringar i teori och metod som ägde rum inom restaureringsverksamheten under loppet av 1800-talet, om man inte betraktar detta i relation till den förskjutning som skedde inom historikernas disciplin.

Historieskrivning betraktades under större delen av 1800-talet delvis som en litterärt gestaltande utövning, och det ingick i historikerns uppgift att väva samman sin berättelse utifrån de fakta som stod till buds, att skapa helhet i det annars fragmentariska förflutna. Kunskapsluckor kunde fyllas igen av historikern själv, i enlighet med tidens vilja att bygga stora och sammanhängande system. Samma förhållningssätt kan avläsas i tidens starkt omgestaltande stilrestaureringar, som så småningom kom att utsättas för hård kritik från vetenskapligt håll. Historiedisciplinens utveckling från en relativt fri hantering av källorna vid 1800-talets början till strikt källkritiska metoder i det tidiga 1900-talet kan med andra ord sägas ha sin direkta efterföljd inom restaureringsverksamheten.

Det är närmast en självklarhet att påstå att även dagens historiesyn utgör ett grundläggande villkor för hur vi förvaltar det byggda kulturarvet. Men på vilket sätt detta yttrar sig är däremot inte självklart, utan kräver ett mått av kritisk reflektion både vad gäller teori och praktik. Hur ser då vår tids historiesyn ut, vad karakteriserar den och hur påverkar den vårt sätt att i dag bedriva byggnadsvård och restaurering?

Dagens samhällsdebatt säger oss att det finns en konkurrens om historieskrivningen. I och med att nya grupper träder fram och hävdar sin rätt till berättelsen om det förflutna etableras en mångfald historier, alla byggda på sina perspektiv; religion, genus, etnisk eller regional tillhörighet, för att nämna några. Den hierarkiskt uppbyggda ”stora berättelsen” från 1800-talet, världshistorien med sina nationella underavdelningar, har därmed splittrats i en mängd alternativa versioner som flätas in i varandra.

Under de senaste decennierna har historikerna och deras beskrivningar blivit utsatta för radikal kritik, särskilt med utgångspunkt från en postmodernistisk eller post-

strukturalistisk teoribildning. I viss mån har därmed den vetenskapliga auktoritet som historieforskningen vunnit under 1900-talet allt mer ifrågasatts. Historiker har uppfattat detta som en underminering av vetenskapen och av de teorier och arbetsmetoder som länge varit etablerade. Vetenskaplig objektivitet och ett kritiskt förhållningssätt till källmaterialet har kommit att betraktas som fiktiva konstruktioner, och till och med själva begreppet historisk sanning har ifrågasatts.

I boken *Till historiens försvar* diskuterar den brittiske historieprofessorn Richard J. Evans möjligheterna för en kunskap om det förflutna. Han analyserar både den äldre källkritiska skolan, med sin starka tilltro till objektivitet och sanning, och den nyare skolan med sin misstroga och relativiserande hållning. Båda ytterligheterna har enligt Evans kommit till vägs ände, och i stället framhåller han ett pragmatiskt förhållningssätt mellan tro och tvivel. För trots att såväl historieskrivningen själv som de historiska källorna ständigt är föremål för tolkning och omtolkning är det enligt Evans möjligt att hävda en rimligt sann bild av det förflutna.

Evans framstår som en medlare mellan de stridande parterna – historien är inte så orubblig som en äldre historieforskning presenterade den, men heller inte så instabil som en extrem kritik hävdar i dag. Därmed öppnar sig möjligheter för historikern att beröra de stora och svåra frågor som historien framkallar, frågor om mening och sammanhang i det historiska materialet. Enligt Evans kan en forskning som enbart ägnar sig åt att registrera och katalogisera fakta inte bidra till en djupare historisk kunskap. Samma sak gäller en historieskrivning som tvivlar på möjligheten att förstå människor i det förflutna. I det avseendet för Evans resonemang tankarna till en äldre historiografisk tradition med honnörsord som förståelse och förklaring, med tilltro till en viss sammanhållande helhet i historieskildringen.

Med tanke på det intresse som finns för de historiska miljöerna och med tanke på det ekonomiska marknadsvärde som tillskrivs dem, blir det väsentligt att diskutera vilken bild av historien som vidmakthålls eller nygestaltas. Likaså kommer Sveriges nya relation till övriga Europa att allt mer aktualisera frågorna kring historisk identitet, både på en övergripande och på en lokal nivå. Kulturarvet spelar en framträdande roll i detta sammanhang. Hur byggs då bilden av en svensk arkitekturhistorisk identitet? Den frågan kommer sannolikt att bli allt mer relevant.

När det gäller gestaltning av befintliga miljöer ser idealen och metoderna mycket olika ut. Att komplettera byggnader och anläggningar med mer eller mindre långtgående rekonstruktioner är relativt vanligt. En växande turism ställer krav på iscensättning och upplevelsemässig regi. Problemen med omfattande rekonstruktioner är naturligtvis förbundna med svårigheten att uppnå tillräcklig historisk exakthet. Detta kanske kan betraktas som en ytterlighet. Den motsatta skulle i så fall bestå av de gestaltningar som avstår från en konsekvent och sammanhållen historisk bild. Då avfärdas på ett estetiserande sätt den tidsmässiga kon-

tinuiteten, och en disharmoni uppstår mellan vitt skilda formspråk.

Men det finns också en möjlighet att balansera dessa ytterligheter, och frågan inställer sig om det inte är en sådan integritet som präglar de mest långlivade restaureringarna. I Evans anda skulle man kunna tala om en metod med rimliga krav på helhetsgestaltning och avvägning mellan gammalt och nytt. Behovet av en stabil värderingsgrund

är av naturliga skäl mycket starkt när det gäller antikvariska och arkitektoniska frågor, och efterfrågan på tillämpbara principer är för närvarande stor. Samtidigt finns svårigheter med att tillgodose detta behov. Diskussionen kring hur historien gestaltas och ges en konkret form är därför en viktig del av restaureringsteorin.

Victor Edman

Uppgifter till texten

VILKEN HISTORIA BYGGER VI PÅ?

1. **Vilken är textförfattarens huvudtanke?**

- A När äldre bebyggelse förvaltas av ett nutida samhälle förloras bilden av det förflutna.
- B Bevarad äldre bebyggelse gör att det förflutna ständigt återverkar på den nutida arkitekturen.
- C Ett samhälles sätt att förvalta äldre bebyggelse avspeglar dess sätt att se på det förflutna.
- D Det förflutna har präglat den äldre bebyggelsen mer än vad nutiden präglar dagens arkitektur.

2. **I vilken riktning förändrades, att döma av texten, historieskrivandet under 1800-talet?**

- A Från relativt fritt berättande mot ökade krav på objektivitet.
- B Från en strikt vetenskaplig hållning mot ökat litterärt gestaltande.
- C Från att vara ett uttryck för en entydig historiesyn mot allt större mångfald.
- D Från ett intresse för att skriva om ”stor historia” mot ökad andel detaljstudier.

3. **Enligt texten har den etablerade historieforskningen på senare år blivit föremål för debatt. Vad är det bland annat som kritiserats?**

- A Sanningsanspråken
- B Problemformuleringarna
- C Tidsperspektivet
- D Detaljfokuseringen

4. **Vilket av nedanstående råd är det mest troligt att textförfattaren skulle ge till dem som idag ägnar sig åt restaureringsarbeten?**

- A Att alltid sträva efter att återställa kulturhistoriska byggnader i ursprungligt skick.
- B Att återskapa hela miljöer istället för att renovera ett fåtal befintliga byggnader.
- C Att försöka förena kulturhistoriska värden och nutida byggnadskrav.
- D Att våga bortse från ”äktetskrav” och koncentrera sig på det estetiska.

HOT OCH VÅLD I VÅRDEN

Vid årsskiftet 1991/92 genomförde Vårdförbundet, i samarbete med forskare, en nationell kartläggning av arbetsmiljö och hälsa bland svenska sjuksköterskor. Undersökningen visade att nästan 30 procent av de drygt 2 600 tillfrågade hade varit utsatta för våld på sin arbetsplats och cirka 35 procent hade upplevt hot. Mer än en fjärdedel betraktade hot och våld som ett problem på sin arbetsplats. Jämfört med sjuksköterskor i primärvården var risken att utsättas för våld 16 gånger större inom psykiatri, 3 gånger större inom äldreomsorgen och dubbelt så stor inom slutenvården. Vårdförbundets undersökning var den första nationella studie i Sverige som kunde beskriva erfarenhet av hot och våld i arbete hos en yrkesgrupp inom vården.

Några år senare (1994–95) visade enkätundersökningar inom akutsjukvården att även undersköterskor och läkare löpte risk att utsättas för hot och våld i sjukhusarbete. På Universitetssjukhuset i Örebro rapporterade 12 procent av vårdpersonalen (cirka 300 personer) erfarenheter av hot och våld i arbetet under det senaste året. Våld från patienter mot personal var vanligast på sjukhusets akutklinik, där drygt 50 procent hade utsatts för våld. Fysisk skada till följd av en våldsincident rapporterades av cirka 1 procent av våldsoffren och var alltså relativt ovanligt.

I det så kallade *VIF-projektet: Mot våld i vården* (VIF = Våldsincidents Formulär), som genomfördes 1996–97, studerades förekomst av hot och våld på 47 vårdarbetsplatser inom Stockholms läns landsting. Drygt 60 procent av de cirka 1 500 medarbetarna vid dessa arbetsplatser hade utsatts för hot eller våld någon gång i sitt yrkesutövande; 80 procent av dessa hade utsatts för våld från patient eller anhörig under det senaste året.

Närmare analys visade att de allra flesta våldsincidenter som rapporterades rörde sig om icke-fysiskt våld, där verbalt hot och aggression var vanligast. Våldsoffren beskrev en rad olika reaktioner, varav irritation, ilska, rädsla och känslor av hjälplöshet och förnedring var bland de vanligaste.

Många av våldsoffren angav att deras relation till patienterna förändrades till följd av en våldsincident. Nästan 50 procent rapporterade att de var ”på sin vakt” i det nära patientarbetet, 13 procent upplevde ökad rädsla i arbetet och 15 procent kände mindre arbetsglädje till följd av hot eller våld. Hot och våld från patienter kunde få negativa konsekvenser för vårdpersonalen som drabbades trots att fysisk skada ej uppstått. Sådana reaktioner har också uppmärksamats i forskningsstudier från bl.a. USA, Australien och Storbritannien. Gemensamt för samtliga studier, oavsett yrkeskategori, var en beskrivning av våld som ett mycket känsligt ämne för vårdpersonal. Vanligt var att våldsincidenter förknippades med känslor av skuld, självförbråelse och misslyckande. Inte sällan beskrevs känslor av bristande professionell kompetens, att man hade misslyckats i sin roll som vårdgivare. En australisk forskare beskrev detta fenomen som ”kognitiv dissonans”. Det är naturligt att man som läkare eller sjuksköterska vill hjälpa och

vårda patienten; i stället känner man ångest, rädsla och irritation. I stället för uppskattning från sina patienter blir målet för verbal eller fysisk misshandel. Ett vanligt resultat av sådana individreaktioner är att man lätt ifrågasätter sin roll som vårdgivare.

Hot- och våldsincidenter kan vara katalysatorer till en serie reaktioner: de kan skapa obehag och olust hos vårdpersonalen; arbetstrivseln minskar, samtidigt som personalen distanserar sig från sina patienter. Relationen mellan vårdgivare och patient förändras då personalen är på sin vakt, tillbringar mindre tid hos sina patienter och därmed blir mindre lyhörda för patienternas behov. Detta händelseförlopp kan ske omedvetet och liknar den klassiska beskrivningen av *utbrändhet*: ”Ett syndrom som kännetecknas av fysisk och emotionell utmattning, utveckling av en negativ självkänsla, en negativ attityd till sitt arbete samt mindre engagemang i sina klienter.” Det är möjligt att våld mot vårdpersonal kan leda till försämrat engagemang i vårdarbetet och, i förlängningen, försämrad vårdkvalitet. Denna teori har testats i tre på varandra följande enkätstudier bland såväl vårdpersonal som patienter vid Universitetssjukhuset i Örebro. Resultaten av analysen visade att våld i vårdarbete hade betydelse för patienternas bedömning av vårdkvalitet. Vårdpersonalen på dessa avdelningar skattade sin egen psykiska energi, arbetseffektivitet och delaktighet i arbetet lägre än kolleger som inte utsatts för våld från patienterna. Personal som upplevt våld rapporterade också högre stressnivåer än övrig personal. Vårdavdelningar där personalen rapporterade mer våld fick dessutom lägre vårdkvalitetsbetyg av patienterna.

Inom ramen för VIF-projektet introducerades en checklista, Våldsincidents Formulär, på 47 vårdarbetsplatser. Checklistan skulle användas för registrering av alla typer av hot- och våldshändelser på arbetsplatsen. Den består av cirka 20 kryssfrågor och sammanfattar all väsentlig information kring en specifik händelse. Hot och våld betraktades som ett ”vardagligt” problem på flertalet av de arbetsplatser som deltog i VIF-studien. Vid projektstarten delades de 47 arbetsplatserna slumpmässigt in i antingen interventions- eller kontrollgruppen. På samtliga arbetsplatser skulle alla slags hot- och våldsincidenter registreras på VIF-checklistan under en ettårsperiod. Endast på interventionsarbetsplatserna fick arbetsledarna även ett strukturerat program för diskussion och återkoppling av information kring våldsincidenter i personalgruppen.

Efter ett år visade resultaten av VIF-studien att vårdpersonalen i interventionsgruppen rapporterade förbättrade kunskaper och medvetenhet om riskfaktorer och risk-situationer för våld i arbete.

Denna interventionsstudie belyste vikten av att öka förståelsen för varför hot och våld uppstår mellan patienter och personal inom vården. Kunskap om specifika risk- och skyddssituationer är en förutsättning för att kunna förebygga våldsincidenter. Sådan kunskap kommer från kontinuerlig kartläggning av våldshändelser på den enskilda vårdarbets-

platsen. I kombination med regelbundna diskussioner i personalgruppen får man ett viktigt stöd i hantering av våldsincidenter. Detta är ett väsentligt första steg i förebyggande av ytterligare händelser. Utbildningsmaterialet *Våld i vårdarbete* bygger på dessa principer och ger riktlinjer för arbetsplatsbaserad kompetensutveckling. Hot och

våld inom hälso- och sjukvården kan ha negativa konsekvenser för vårdpersonal, för patienter och i slutändan för vårdens kvalitet. För att bättre hantera och minska våldet krävs ett aktivt arbete som involverar hela arbetsplatsen.

Judy Arnetz

Uppgifter till texten HOT OCH VÅLD I VÅRDEN

5. **Hur kan man utifrån texten bäst definiera begreppet *kognitiv dissonans*?**
- A Uppenbar oförmåga att förstå andra människors tankar och känslor.
- B Dålig överensstämmelse mellan det man upplever och det man tror på.
- C Ständiga växlingar mellan under- och överskattning av den egna förmågan.
- D Bristande insikt i det omgivande sociala och yrkesmässiga sammanhanget.
6. **Vad har forskningen enligt texten visat beträffande vårdens kvalitet på avdelningar där våld förekommer?**
- A Patienterna på sådana avdelningar upplever att de mår sämre.
- B Personalen upplever att patienterna på sådana avdelningar mår sämre.
- C Personalen på sådana avdelningar upplever den vård de ger som sämre.
- D Patienterna på sådana avdelningar upplever den vård de får som sämre.
7. **I texten beskrivs det så kallade VIF-projektet. Vad visade sig i detta projekt vara en viktig första åtgärd för att förebygga våld?**
- A Särskilda vårdinsatser för drabbade.
- B Ökad samverkan mellan personalgrupper.
- C Uppföljning av tidigare incidenter.
- D Kartläggning av kompetensen på arbetsplatsen.
8. **Vilket är textens huvudsyfte?**
- A Att sammanfatta kunskapsläget.
- B Att ifrågasätta en ny vårdform.
- C Att föreslå nya frågor att utreda.
- D Att granska bakgrunden till ett beslut.

FÅGLARNAS ORIENTERINGSFÖRMÅGA

Vi är många som fascinerats av fåglarnas fantastiska förmåga att hitta under sina långresor, och som likväl kliat oss i huvudet undrande över frågan hur de egentligen bär sig åt.

Ungfåglar föds med en nedärvd flyttningsriktning. Denna riktning baseras på information från såväl jordens magnetfält som stjärnhimlen. Helt nyligen har en forskargrupp i Tyskland visat hur informationen från dessa båda alternativa orienteringshjälpmiddel förhåller sig till varandra under uppväxten. Tidigare trodde man att hos flyttfåglar som växer upp på norra halvklotet finns den nedärvda flyttningsriktningen representerad både i förhållande till geomagnetiskt och geografiskt norr (geografiska nordriktningen ges av rotationscentrum på himlen, som på norra halvklotet sammanfaller med riktningen mot polstjärnan).

För att studera hur informationen från stjärnhimlen och jordens magnetfält förhåller sig till varandra under utvecklingen av kompasserna tog forskarna i Tyskland in fyra till sex dagar gamla boungar av trädgårdssångare, *Sylvia borin*, och födde upp dem inomhus i laboratorium. Man delade upp ungarna i två grupper och satte dem i burar under en konstgjord roterande stjärnhimmel. De båda grupperna fick växa upp i miljöer med respektive utan riktningssinformation från magnetfältet.

Resultaten visade att när ungfåglarnas riktningssval studerades i cirkulära orienteringsburar under höstflyttningen, valde de som haft tillgång till information från både magnetfält och stjärnhimmel en flyttningsriktning mot sydväst. Riktningen stämde väl med den kurs som trädgårdssångare naturligt väljer då de flyttar från Tyskland till Västafrika. Ungfåglarna som endast hade fått se den roterande stjärnhimlen och inte haft tillfälle att lära sig magnetfältet hopade däremot söderut i burarna. Experimentet visar att trädgårdssångarnas specifika flyttningsriktning mot sydväst i huvudsak bestäms av jordmagnetfältet, och att stjärnhimmelsrotationen endast talar om för fåglarna att de skall flyga söderut, bort från polära områden och mot varmare områden vid ekvatorn.

Hur förhåller sig egentligen informationen från de olika kompasserna (sol, stjärnor och magnetfält) till varandra under senare perioder av flyttningen? Kan den medfödda magnetiska kompasskursen modifieras under senare tillfällen i livet? Vilken information är det som dominerar, stjärnor eller magnetfält, vid en konfliktsituation dem emellan? Ett amerikanskt forskarpar, Kenneth och Mary Able, har under många år studerat gulbrynade grässparvar, *Passerculus sandwichensis*. De har försökt svara på frågor som exempelvis hur de olika kompasserna förhåller sig till varandra under uppväxten. Likt i studien med de unga trädgårdssångarna plockade paret Able in boungar som bara var några dagar gamla och födde upp dem för hand inomhus.

I en serie experiment, där de lät fåglarna uppleva motstridig information under uppväxten, mellan jordmagnetfältet och rotationscentrum på dag- eller natthimlen, fann de att

fåglarna under båda omständigheterna kalibrerade om sin magnetiska kompasskurs i förhållande till den visuellt lokaliserade riktningen mot geografiskt norr. Forskarna letade sedan efter vilken information under dagen, dvs. om det var solens förflyttning över himlen eller det polariserade ljuset på himlen, som orsakade magnetkompassens omkalibrering. Man fann att det främst var himlens polarisationsmönster som ungfåglarna använt då de ställde om sin magnetiska flyttningsriktning under dagen.

Utifrån dessa experiment kan man konstatera att fåglarnas kompassutveckling i högsta grad är flexibel. Då inställer sig frågan om kompasserna är påverkbara endast under uppväxten och sedan används mer eller mindre i opåverkat skick senare under flyttningen. För att svara på det tog Kenneth och Mary Able in friflygande vuxna gulbrynade grässparvar efter häckningen. Fåglarna placerades i ett vridet magnetfält utomhus under minst fyra dygn med klart väder under höstflyttningen. På samma vis som ungfåglarna ställde de gamla och flyttningserfarna fåglarna om sin magnetiska kompasskurs i förhållande till den visuella informationen.

Det är alltså möjligt för de gulbrynade grässparvarna att under hela livet ställa om sina kompasskurser. Detta anser man vara av stort värde eftersom fåglarna under flyttningen passerar områden där magnetiskt och geografiskt norr avviker från varandra i olika utsträckning.

Många är vi nog som även undrat hur, exempelvis, tornseglarna hittar tillbaka till samma tegelpanna år efter år för att där föda upp sina ungar. Eller frågat oss hur silvertärnan, denna mästare på långflyttning, hittar från pol till pol och alltid återvänder till samma klippa för att häcka. Det är kanske den svåraste frågan att besvara, eftersom det inte är så lätt att göra experiment med fåglar för att undersöka deras kartsinne.

Det har gjorts förflyttningsexperiment med ett flertal arter, både i stor och liten skala. Ett klassiskt experiment gjordes av holländaren Perdeck, som förflyttade tusentals starar infångade i Holland vinkelrätt från deras sydvästliga flyttningsriktning under hösten till utsläppsplatser i Schweiz. Han fann att ungfåglarna under hösten höll en kurs mot sydväst, oberoende av förflyttningen, medan gamla starar valde en avvikande kurs mot västnordväst och orienterade mot sina gamla övervintringsplatser i sydvästra England och nordvästra Frankrike.

Uppenbarligen innehade de gamla fåglarna, till skillnad från de unga, kännedom om var de befann sig i förhållande till vinterkvarteren då de släpptes vid Basels, Berns och Zürichs flygplatser. Men vad var det för information som gav dem upplysning om deras geografiska position? När det gäller nya rön om navigerande djurs kartsinne får vi dock gå till sköldpaddornas värld för att söka svar.

Nyligen har två nordamerikanska forskare, Kenneth och Catherine Lohmann, visat att unga havssköldpaddor, *Caretta caretta*, som kläckts på en sandstrand i Florida, möjligen har en medfödd karta över sin cirkulära flyttningsväg i At-

lanten. Kartan verkar vara baserad på inklinationsvinkeln (vinkeln mellan magnetfältlinjerna och jordytan) och fältstyrkan av jordmagnetfältet.

Havssköldpaddorna spenderar flera år i Atlanten för att äta upp sig innan de själva blir könsmogna och återvänder till födelseområdet för att para sig och lägga ägg. Under tillväxtperioden rör de sig i en cirkulär bana medsols runt Sargassohavet i Atlanten.

Vissa partier är kritiska för havssköldpaddorna, eftersom det finns områden med kraftiga strömmar som kan föra dem bort från deras födosöksområden. För att uppehålla sig i denna cirkulära bana, och till exempel undvika att föras med Golfströmmen till våra kalla farvatten, verkar det som om sköldpaddorna faktiskt kan avgöra sin geografiska position. Uppenbart har de en medfödd förmåga att sammanknipa olika inklinationsvinklar och magnetfältstyrkor med de områden som de förväntas möta under

denna flyttning och där de måste byta kurs.

Kartan som havssköldpaddorna möjligen använder är en s.k. bikoordinat karta, som består av två gradienter vars riktningar är något förskjutna i förhållande till varandra och som är mer eller mindre oändlig i utsträckning. Med hjälp av en sådan karta kan de utan att ha varit på en viss plats ta ut sin position i relation till sitt målområde baserat på de lokala värdena av dessa två parametrar. Ett alternativ vore en karta baserad på en mer mosaikartad utbredning av landmärken eller lokala avvikelser i jordmagnetfältet. Begränsningen med en sådan karta är att den måste läras in av navigerande djur för att kunna användas och därmed inte kan utnyttjas av förstagångsflyttare under längre resor. Huruvida fåglar också utnyttjar en storskalig geografisk karta baserad på magnetisk information återstår dock att visa.

Susanne Åkesson

Uppgifter till texten

FÅGLARNAS ORIENTERINGSFÖRMÅGA

9. Textförfattaren nämner holländaren Perdecks experiment. Vad ville Perdeck undersöka? A Om starar kan påverkas att ändra sin flyttväg. B Om starar har samma kartsinne som vissa andra djurarter. C Om starar kan påverka varandra i valet av flyttningsriktning. D Om starar har förmågan att avgöra sin geografiska position. 10. Vad visar undersökningen av havssköldpaddornas navigationsförmåga? A Att förmågan kan fungera för individer också i för dem helt okända miljöer. B Att förmågan endast fungerar inom ett visst givet geografiskt område. C Att förmågan når sin fulländning först efter en tids biologisk utveckling. D Att förmågan också kan förmedlas mellan olika individer.	11. Anger texten någon orsak till att fåglarna flyttar, och i så fall vilken? A Ja, fåglarnas biologiska klocka. B Ja, jordens magnetfält. C Ja, himlens polarisationsmönster. D Nej, någon orsak anges ej i texten. 12. Hur kan man bäst sammanfatta textens huvudinnehåll? A Fåglarnas flyttmål – en fråga om arv och miljö. B Nya fakta om fåglarnas navigation under långresor. C Fåglarnas medfödda kompass – en olöst gåta. D Nya studier av fåglarnas flyttvägar.

INTERNATIONELLA DOMSTOLAR FÖR KRIGSBROTT?

Bör individer som begår eller beordrar brott mot nationer eller folkgrupper, tvingar in människor under förtryckande styrelseskick eller provocerar fram inbördeskrig bestraffas i former som liknar de nationella rättssystemens?

I vol. 78 nr 1 av *Foreign Affairs* diskuterar John R. Bolton krigs- eller statsförbrytelseproblemet utifrån en bok av Aryeh Neier, *War crimes; brutality, genocide, terror and the struggle for justice* från 1998. På 1990-talet utfärdades märkbart fler anklagelser för detta slags brott än kanske sedan Nürnberggrättegångens dagar. Det kan endera tyda på att övergreppen har ökat – eller också på att observansen mot dem har skärpts, bl.a. till följd av opinionsbildningen till förmån för mänskliga rättigheter och andra aktiva påtryckningar.

En tendens anses finnas till att brottmålsprocesser tar över framför andra sätt att straffa internationella politiska förbrytare. Även folkrätten bör enligt många åsikt ges företräde framför nationell rätt. Men dessa tendenser är som det visar sig långt ifrån oproblematiska, vare sig logiskt eller praktiskt.

Inför övergrepp som de nämnda kan ett krav på att stänga flyktvägarna liksom på att öppna formella brottmålsprocesser för de skyldiga te sig självklara. Det kan likaså förefalla outhärdligt att veta att folkrätten och andra överenskommelser ofta utgör en informell sedvana, inte avtal som ovillkorligt och med sanktioner binder folken och deras ledare vid vissa uppträdanden och procedurer, oavsett om alla stater har undertecknat en sådan överenskommelse eller ej.

Men saken är till sin själva natur formell, och formellt komplicerad. De föreställningar vi har om rättviseregler och institutioner hämtas samtidigt självfallet från den nationella nivån. Där kan kontroll i bästa fall utkrävas av de styrande, och straff i laga ordning får utmätas i det skydd som nationens lagar samt författningen ger. Mellan staterna saknas alla dessa förutsättningar. Ingen internationell ”folkvilja” finns, ingen egentlig domstol kan ta sig an mål, och ingen global författning finns att ytterst stödja förfarandet på. Ofta tillämpar förstås stater bara de regler som råkar gynna dem själva. Därför måste sedvanans och improvisationens metoder anlitas, påpekar Bolton. Varje fråga får skötas med just den kunskap och förhandlingskicklighet som råkar kunna uppåddas.

Att normer och avtal ger en så osäker avhållande verkan på dem som stör freden betyder inte att sedvana eller ingångna avtal är helt verkningslösa. Att hänvisa till dem lägger en viss hämsko på dem som avser att begå brott, vilket inte minst kan vara opinionsmässigt betydelsefullt. Men sedvanan är inte lag, och den utövar inget tvång. Vi talar visserligen om ”folkrätt”, och utnyttjar den gnutta psykologiska magi (eller antydning om obetingad lydnad) som termen rymmer – men att hänvisa till ”folksedvana” skulle te sig en aning patetiskt och ofta säkert vara ineffektivt.

Forskaren Aryeh Neier ställer krav på vad han kallar ”ett mål, en process, ett resultat”. Han anser att den internationella rätten skall vara glasklar och entydig. Det ”onda i sig” som folkens plågoandar orsakar skall bedömas strikt och brottets art speglas i sanktionen. Metoder som att i viss utsträckning förhandla om anklagelser före en rättegång (s.k. plea bargains), liksom att under vissa omständigheter kunna benåda eller nedsätta straffet skall i princip inte förekomma.

En svårighet som därvid förbises är att brott mot nationell lag oftast är så kallade rena brott, det vill säga de saknar politisk eller ideologisk betydelse, medan de brott som berör folkrätten mycket ofta kan ha ideologiska, exempelvis revolutionära eller etnisk-historiska, förtecken. Ett sammanhängande problem är efter hur lång tid som ett internationellt brott kan anses preskriberat, liksom hur de berörda parterna när konflikten väl är över skall kunna återgå till fredligt umgänge, allt frågor som förstas skarpt har belysts av händelserna i f.d. Jugoslavien.

De som är för strikta regler och procedurer kan förstås dra slutsatsen, att vetskapen om dessa medel hos brottslingar in spe bör verka avskräckande. Men sådana regler kan som Bolton betonar lika väl verka i motsatt riktning. Att ge krigsbrottslingar en chans att fly kan i sin tur påskynda återgången till frihet och rättsstyre, menar Bolton.

I spåren av vad som skett runtom i världen kan en debatt med delvis hätska krav på fler globala rättsfora, och härtill knutna sanktions- och straffmöjligheter, väntas. Men när skall den globala rättvisan (som ännu mest är en tankekonstruktion) egentligen få överta den nationella lagens uppgifter? Svaret är inte givet. Kanske aldrig. Bör t.ex. den amerikanska konstitutionen i princip kunna sättas ur spel den dag ett flertal av världens stater beslutar sig för detta? Kongressen och det amerikanska folket kan förmodligen väntas lägga sina synpunkter på frågan.

Det kan i alla händelser ha sitt värde att börja fundera över vilka de politiska och de militära följderna av sådana enorma rättsliga förändringar kan bli, om de ens är möjliga.

Carl Johan Ljungberg

Uppgifter till texten

INTERNATIONELLA DOMSTOLAR FÖR KRIGSBROTT?

13. **På vilket sätt skiljer sig enligt texten folkrätten från den nationella rätten?**
- A Folkrätten avvisar sanktioner och andra straff.
 - B Folkrätten utgör ingen regelrätt lagstiftning.
 - C Folkrätten är överordnad den nationella rätten.
 - D Folkrätten är i första hand politiskt reglerad.
14. **Vilket argument framför textförfattaren mot forskaren Aryeh Neiers krav att den internationella rätten ska vara klar och entydig?**
- A Brott mot folkrätten är inte alltid s.k. rena brott.
 - B Det måste vara möjligt att förhandla om anklagelser före rättegång.
 - C Strikta och tydliga regler kan verka avskräckande.
 - D Det finns ingen domstol för brott mot folkrätten.
15. **Hur bör man, enligt Bolton, möta krigs- och statsförbrytelser?**
- A Genom att hänvisa till den amerikanska konstitutionen.
 - B Genom diskussioner och smidigt agerande från fall till fall.
 - C Genom att hänvisa till folkrättens regler i internationella domstolar.
 - D Genom påtryckningar från en internationell opinion.
16. **Texten ställer frågan om vi behöver internationella domstolar för krigsbrott. Hur förhåller sig textförfattaren till denna fråga?**
- A Juridiskt korrekt
 - B Politiskt avvisande
 - C Kritiskt resonerande
 - D Historiskt refererande

DANS, KÖN OCH JAGPROJEKT

På jakt efter ungdomars kroppsspråk och den ”synkretiska dansen”, en sammansmältning av olika kulturers dans, har jag i mitt fältarbete under hösten rört mig på olika arenor inom skolans värld. Nordiska, afrikanska, syd- och östeuropeiska ungdomar gör sina röster hörda genom sång, musik, skrik, skratt och gestaltar känslor och uttryck med hjälp av kroppsspråk och dans.

Den individuella estetiken framträder i kläder, frisyrer och symboliska tecken som förstärker ungdomarnas ”jagprojekt” där också den egna stilen i kroppsrörelserna spelar en betydande roll i identitetsprövningen. Uppehållsrummet fungerar som offentlig arena där ungdomarna spelar upp sina performanceliknande kroppsshower och där de prövar och utforskar det ”godkända” inför de andras granskande blickar. Alla är dock inte aktörer med längtan efter uppmärksamhet. Motsatsen finns också och synliggörs ibland hos en del invandrarflickor som kryper ihop inför öppet nyfikna och inviterande blickar. Inte så sällan uttrycker flickornas blickar just då också en resignation. Resignationen inför situationen av underordning. Vid senare tillfällen agerar samma flickor i andra sociala kontexter med säkerhet och utan tillstymmelse till blyghet.

Det finns vissa gemensamma mönster i de flesta invandrarbaserade förorter, menar forskaren Ove Sernhede, ”och ett av dem är flickornas underordnade roll”, säger han i förbigående i en artikel som på de fjorton övriga sidorna förklarar invandrarpojkers frustration och vrede som en reaktion på deras känsla av underordning. Förvisso är detta sant. Men på vilket sätt artikulerar då flickorna sin känsla av möjlig dubbel underordning genom att både tillhöra minoritetsgrupper och samtidigt tillhöra ”det andra könet”? Min erfarenhet från högstadieskolor säger mig att flera invandrarflickor har utvecklat ett mycket mångfasetterat kroppsspråk där de alltefter rådande kontexter neutraliserar sig, eller uttrycker underordning men också överordning i skilda situationer.

I det senmoderna samhälle vi lever i kan ungdomars kroppsspråk generellt sett synas vara förändrat bland annat genom den tilltagande exponeringen och estetiseringen av såväl manliga som kvinnliga kroppar. Exponeringen, estetiseringen och den av Thomas Ziehe beskrivna ”görbarheten” bidrar också till en uppfattning om kön såsom varande en social konstruktion, vilket i sig kan möjliggöra förändringar av kulturella koder och genusstrukturer. Kirsten Drotner definierar kulturellt kön bland annat genom olika symboliska uttryck för kvinnors respektive mäns positioner, men betonar samtidigt det dynamiska och processuellt föränderliga i dessa positioner. Det kulturella könet skapas och förändras kontinuerligt genom medvetna och omedvetna förhandlingar om kodsystém och förändringar av kulturella strukturer. Som jag ser det är det viktigt att uppmärksamma vilka kodsystém som förändras och vilka som förblir konstanta. Lika viktigt är det att reflektera över de maktrelationer som påverkar vårt samhälles diskurser om unga kvinnors och mäns kroppskulturer.

Pierre Bourdieus strukturella teori visar bland annat på hur olika smaker och kroppsstilar har samband med status och maktpositioner i samhället. Koder och kroppsuttryck är tidigt inristade i oss och bidrar till eller förhindrar våra möjligheter att erhålla statusroller. Som en kontrast till detta deterministiska maktperspektiv, där betoningen ligger på hur det samhälleliga förtrycket disciplinerar kroppen, ger Anthony Giddens tankar om människans möjligheter till ett aktivt agerande en öppning för ett annorlunda perspektiv.

Giddens menar att våra identiteter inte är konstanta utan konstrueras och dekonstrueras ständigt genom vår delaktighet i vardagslivets olika sociala kontexter. Strukturerna, som innehåller tysta regler som vi aktörer själva varit med-agerande i att skapa, ger de sociala handlingarna en viss form som också bidrar till att utveckla en reproduktion av sociala system. Giddens struktureringsteori utgår således ifrån att människan själv är delaktig i skapandet av reglerande strukturer. Som aktör kan hon reflektera över detta och påverka sin situation och sina handlingar. Det är mot bakgrund av Drotners tankar om processuella förändringar av kvinnors positioner och Giddens struktureringsteori som jag analyserar invandrarflickors kroppsspråk och dansande.

Oftast befinner jag mig som enda vuxen i proppfulla korridorer och uppehållsrum med klungor av ungdomar i alla tänkbara vrår. Atmosfären präglas inte särskilt ofta av tolerans för kulturell mångfald eller förståelse för andra människor. Snarare är det så att varje form av avvikelse i klädsel, kropp eller kroppsspråk uppmärksammas med högljudda kommentarer, skratt och blickar. Och självkänslan måste då vara stark hos invandrarflickorna för att de inte ska rodna eller psykiskt knäckas inför rikedomerna av könsord och symboliska tecken. Jag möter flickor som inte vågar gå tvärs över uppehållsrummet men jag träffar också och pratar med flickor som är starka. Flickor som själva ibland kroppsligt provocerar, men framför allt utnyttjar kroppsstrategier för att signalera oberoende, överordning och ibland också ilska eller glädje.

Och när så musiken rullar igång i högtalarna är det oftast flickorna som intar den offentliga arenan först i uppehållsrummet. I samtalen efteråt säger en flicka: ”Jag vill synas och jag vill vara den som märks ... jag vill att andra ska inspireras av mig på samma sätt som jag inspireras av dom.” En annan flicka säger: ”Jag vill dansa *min* dans ... jag vill dansa ut min glädje och det tycker jag fler kan göra här i Norden.” Det är efter sådana pratstunder som jag anar att processuella förändringar av kvinnliga positioner är pågående vilket i förlängningen kan leda till att den manliga normen dekonstrueras och en mera jämlik situation kan utvecklas.

Flera studier uppmärksammar den roll maktförhållanden och rådande könsrollsmönster har för ungdomars möjliga livschanser i framtiden. Så som jag tolkar situationen mot bakgrund av bland annat Giddens struktureringsteori och egna empiriska iakttagelser har ungdomar ändock en större möjlighet till kulturell friställning i dag jämfört med tidigare.

Genom samhällets estetisering i bland annat multimediala former skapas nya arbetsmarknader för ungdomar där deras kreativa förhållningssätt är en större tillgång än traditionsbunden kunskap.

Som etnolog arbetar jag främst i en ny forskningstradition där kulturanalyser utvecklas mot bakgrund av ett etnografiskt fältarbete. Som lärare kan jag dock inte, när jag besöker skolor och försöker känna in rådande skolkulturer, avhålla mig från tankar om hur skolans allmänna målsättning kan få tillräcklig genomslagskraft i det konkreta arbetet. När jag i mitt fältarbete på högstadieskolor samtalar med invandrarflickor om dans och kroppsspråk funderar jag ofta på

läroplanstexterna om att främja förståelse för andra människor, arbeta med kulturell mångfald, förhindra intolerans med mera. Och jag undrar ibland hur och när dessa goda föresatser ska realiseras. Finns det plats för detta arbete i den pedagogiskt rationella skolvärlden där vi lärare sällan har tid att utmana elevernas tankevärldar med reflekterande frågor utan nöjer oss med våra egna konstruerade kunskapsfrågor som snabbt kan besvaras?

Liisa Ängquist

Uppgifter till texten DANS, KÖN OCH JAGPROJEKT

17. **I texten nämns en rad forskare och deras arbeten. Vilken inställning förenar dessa forskare?**
- A Skola och utbildning är avgörande för den egna identitetens utveckling.
- B Utsatta ungdomsgrupper får allt svårare att motverka de idealbilder samhället ger.
- C Identiteten och sättet att uttrycka densamma utvecklas i ett samspel med sociala krafter.
- D Kulturen som arena för att hävda sin personlighet präglas alltmer av hård konkurrens.
18. **Textförfattaren citerar forskaren Ove Sernhedes kommentar om invandrarflickors underordning. Vilken iakttagelse har hon själv gjort i detta sammanhang?**
- A Att invandrarflickors kroppsspråk utgör en klar bekräftelse på Sernhedes uppfattning.
- B Att underordning bara är en av flera dimensioner som invandrarflickors kroppsspråk signalerar.
- C Att invandrarflickors kroppsspråk är kopplat till dem som individer, inte till vissa situationer.
- D Att den underordning som kan avläsas i invandrarflickors kroppsspråk avser kön, inte etnicitet.
19. **Hur beskriver textförfattaren sin egen position i förhållande till ungdomarna?**
- A Hon ser sig enbart som forskare.
- B Hon ser sig som både forskare och lärare.
- C Hon ser sig främst som lärare.
- D Hon ser sig främst som en reflekterande vuxen.
20. **Hur ser textförfattaren på flickornas möjligheter att frigöra sig från traditionella könsrollsmönster?**
- A Hon ser problem och vissa tecken på att den manliga normen förstärks.
- B Hon ser problem men också starka tecken på att den manliga normen redan försvunnit.
- C Hon ser problem och inga tecken på att flickor vågar utmana den manliga normen.
- D Hon ser problem men också tecken på att den manliga normens dominans kan brytas.